

Znovuzrození *multipolarity*

PETR KRATOCHVÍL

Jak už v šedesátých letech napsal Henry Kissinger,¹⁾ jednou z největších výzev pro svět je správná interpretace minulosti. I když je historie dobře známa, úkolem každé generace je znovu a znovu zkoumat, které současné situace jsou srovnatelné s minulou zkušeností a které ne. Je-li vývoj plynulý, lze se poměrně bez obtíží řídit dějinnými zkušenostmi. Nastane-li však stav, jenž není srovnatelný s minulostí, nastávají problémy, k jejichž řešení je nutno přistupovat zcela nově.

A právě tato atypická situace nastala na

počátku devadesátých let. Po rozpadu východního bloku i samotného Sovětského svazu se zdálo zřejmé, že Spojené státy se na dlouhou dobu stanou novým světovým hegemone. Tomuto tvrzení se dostávalo podpory zejména na počátku devadesátých let. Kulminačním bodem první postbipolární fáze pak byla válka v Perském zálivu, kde Spojené státy zcela suverénně a bezproblémově prosadily svou vůli.

Během několika posledních let se však postupně začaly objevovat velice odlišné

názory na to, jak bude svět vypadat na počátku příštího tisíciletí. Tato teoretická diskuse (avšak s dalekosáhlými praktickými důsledky) nabírá stále na intenzitě, a to zejména mezi americkými autory. V zásadě se objevují dva názory na další vývoj světového dění a – jelikož jde především o americké autory – na americkou pozici ve světě.

Jedním z nich je přesvědčení o poměrně dlouhém trvání amerického unipolárního období; druhým pak názor, že už vzniká nebo v nejbližší době začne vznikat světový multipolární systém.

Pax americana

První z těchto konceptů, označovaný jako Pax americana, tedy konstatuje, že Spojené státy se staly jasným vítězem ve studené válce a že plodem jejich úspěchu je hegemoniální postavení v současném světě. Nedosti však na tom. Tito autoři tvrdí, že je možné a velice pravděpodobné, že si Spojené státy svou pozici hegemonu udrží i dlouho v 21. století.

Jedním z největších zastánců tohoto konceptu je americký teoretik mezinárodních vztahů Robert Kagan.²⁾ Podle něj je veškeré zvýšení multipolarity v lepším případě zbožným přáním některých evropských zemí – jako např. Francie; dále též Ruska, které se nedokázalo smířit se svou porážkou ve studené válce, a citizádnostivě Číny. V horším případě všechny tyto země o multipolaritě mluví jenom proto, aby se jim dostalo větší pozornosti a rozhodovacích pravomocí, aniž by se musely ve větší míře zapojit do řešení světových problémů. Žádná země, s výjimkou Spojených států, není podle něj ochotna zaplatit cenu za vznik skutečné multipolarity.

V některých otázkách prezentuje podobné názory i Zbigniew Brzezinski.³⁾ Ten alespoň v krátkodobém a střednědobém horizontu vnímá Ameriku jako globální velmoc bez jakéhokoli srovnatelného soupeře. Spojené státy navíc „zastávají v Eurasii úlohu hlavního rozhodčího.“⁴⁾ Cílem Spojených států je určit geostrategicky významné státy a kontrolovat je, usměrňovat a řídit, či alespoň vyvažovat jejich moc tak, aby Spojené státy zabezpečily a prosadily své životně důležité zájmy. Ty je nutno propagovat z pozice aktivního zasahování do mezinárodního dění, neboť jakékoliv izolacionistické tendence Spojených států by přivodily jen růst mezinárodní anarchie.

Sklony vnímat Ameriku jako zemi, bez níž by se mezinárodní společenství neobešlo, jsou obzvláště silné i v americkém politickém životě. Amerika je dnes často (především Američany samými) označována za jedinou zbývající supervelmoc.⁵⁾ Prezident Clinton mistrně využívá politického mesianismu velké části Američanů, a proto neváhal kupříkladu ve svém Poselství o stavu Unie prohlásit, že „Amerika je daleko více než místem. Je ideou, nejmocnější ideou v dějinách národů.“⁶⁾

Nejvyšší představitelé Spojených států také často hovoří o USA jako o globálním vůdci. Madeleine Albrightová často zdůrazňuje, že Spojené státy jsou představitelem stále se rozrůstajícího mezinárodního společenství, které sdílí stejné hodnoty a zájmy. Americká zahraniční politika je pak podle tohoto názoru vlastně strategií, jež nehájí jen americké národní zájmy, ale která prosazuje zájmy mezinárodního společenství jako celku.⁷⁾

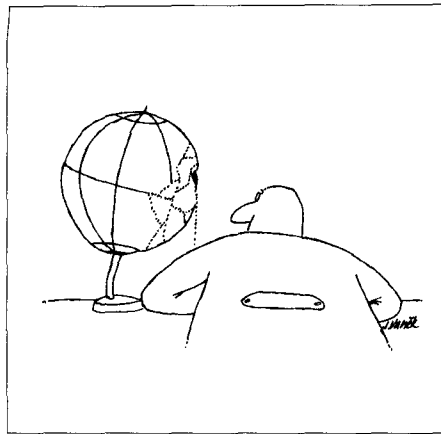
O správnosti tohoto přesvědčení politiky ujišťují i mnozí teoretici mezinárodní politiky, kteří přišli s termínem dobrotivý hegemón (benign hegemon),⁸⁾ jenž má vyjadřovat fakt, že Amerika je první neimperialistická velmoc, založená na zásadách demokracie a svobody, která využívá svou sílu jedině v zájmu mezinárodního společenství, a to výhradně proti zemím, jež hrubým způsobem narušují mezinárodní pravidla.

Konec hegemonie

Aby bylo postavení hegemona legitimní a aby se alespoň po nějakou dobu udržel unipolární světový pořádek, musí uznání hegemonie ostatními aktéry světového dění vy-

cházet z několika skutečností: Stát, který se stal vítězem v poslední hegemoniální válce, poskytuje zároveň v dostatečné míře určité veřejné statky globálního rozsahu (například stabilní obchodní prostředí, fungující mezinárodní organizace univerzálního charakteru apod.). Nadto musí být zřejmá jeho převaha ve všech důležitých oblastech – technologické, vojenské, kulturně-ideologické, ekonomické atd.⁹⁾

Ale právě ve zjevné proměnlivosti a nestabilitě výše uvedených faktorů spočívá příčina krátkého trvání unipolárního světa. Dů-

vodem konce hegemonie může být jak válečný konflikt, vyvolaný změnou těchto proměnných, tak i vnitřní (například ideologická) slabost mocenského centra unipolárního systému.¹⁰⁾ Kromě toho udržení vedoucího postavení za měnících se vnějších okolností vyžaduje nejen krátkodobou vojenskou převahu, ale i dlouhodobější ekonomickou nadřazenost. Ta je však podlamována právě snahou zajistit trvalou převahu ve vojenské sféře a vykonáváním vlivu v zahraničí. Dříve či později je dosaženo stavu, kdy již hegemón není schopen setrvat na svém trůnu a kdy jeho vojensko-ekonomické kapacity nedokáží předstíhat vývoj ostatních aktérů, kteří také touží po hegemoniálním postavení. Pak nastává situace, kterou Paul Kennedy nazval imperial overstretch, kdy hegemón za svými protivníky začne zaostávat a ustupuje z dominantních pozic.

Vznik multipolarity

Mnozí autoři si uvědomují, že v historii nikdy netrvalo období unipolarity déle než několik desetiletí. I když nepanuje naprostá jednota v tom, kdo a jak dlouho byl hegemónem,¹¹⁾ velká většina teoretiků mezinárodních vztahů se shoduje, že nelze očekávat, že by Spojené státy měly být nějakou výjimkou z tohoto empirického pravidla. Tak se dostáváme k druhému názorovému proudu, který tvrdí, že pomalu, ale jistě vzniká multipolární systém. Tento proces probíhá, ať už s tím Spojené státy souhlasí, či nikoliv.

Na druhou stranu je nový multipolární svět stále ještě i podle těch nejodvážnějších autorů in statu nascendi. Proto se objevují ve světové odborné literatuře různé neologismy snažící se vystihnout současný stav věcí. Někteří ruští autoři tak hovoří o unipolárním hierarchickém systému, pod nímž chápou jakousi mocenskou pyramidu v čele se Spojenými státy a v druhém nejvyšším patře s ostatními velmocemi.¹²⁾ Velké publicity se dostalo pojmu uni-multipolární systém Samuela P. Huntingtona.¹³⁾

V dnešní době totiž nelze mluvit ani o klasičtém unipolárním systému, ani o existenci skutečné multipolarity. V unipolárním světě by hegemón nemusel vůbec brát v potaz zájmy ostatních zemí a byl by schopen prosadit svou vůli proti libovolnému jinému aktéru mezinárodních vztahů i proti jakémoliv možné koalici ostatních. Vznik antihegemoniálních koalic by tedy byl nemožný, nebo by alespoň byla jejich existence předem odsouzena k nezdaru. Multipolární systém je naopak takový systém, v němž existuje několik zemí, jejichž moc je přinejmenším částečně srovnatelná a které mohou vytvářet koalice, a to zejména v případech, kdy jeden aktér usiluje o hegemonii a ovládnutí ostatních.

Současné období je vlastně přechodnou fází mezi krátkým unipolárním momentem na počátku devadesátých let a čistou multipolaritou, jež pravděpodobně vznikne už na začátku příštího tisíciletí. Toto období se vyznačuje znaky obou – jak unipolarity, tak i multipolarity. Na jedné straně jsou Spojené státy stále jedinou zemí, která je schopna efektivně řešit základní problémy globálního dosahu, ale zároveň tak nejsou schopny činit bez přispění přinejmenším některých dalších velmocí.

Bohužel se zdá, že současný stav neuspokojuje ani jednu stranu. Washington zjevně alespoň do určité míry dával na počátku devadesátých let přednost obhajobě své hegemonie, což dokládají i dokumenty Pentagonu,¹⁴⁾ kde se praví, že „musíme vzít v úvahu zájmy velkých průmyslových zemí, abychom je odradili od soupeření s naším vůdcovstvím...“

Naopak ostatní země, podnícené občasnou americkou neústupností, se snaží uspišit vznik multipolárního světa, v němž by Spojené státy hrály maximálně roli jakéhosi primus inter pares. Průkopníkem tohoto přístupu je zajisté především Francie. V posledních letech se však v otázce vzniku multipolarity nejvíce angažují Čína a Rusko. Není třeba připomínat často přečeňované i podceňované „strategické partnerství“ obou zemí. Jejich snažení vystihuje i samotný název jednoho z nejvýznamnějších dokumentů, které spolu obě země v poslední době podepsaly. Jde o Společné prohlášení ČLR a RF o multipolarizaci světa a vzniku nového světového řádu z dubna roku 1997.¹⁵⁾

Dalším faktorem, který přispívá k multipolarizaci světového systému, jsou paradoxně i americká tvrzení, že Spojené státy jsou dobrotivým hegemónem, benevolentním

imperialém, apod. Není pravda, že by USA altruisticky bojovaly za lepší svět. Jestliže tak činí, pak především proto, že se daná strategie v některých případech překrývá s americkými národními zájmy. Uplatňování sankcí proti zemím, které nesplňují kritéria považovaná Američany za univerzální, jistě tyto země povzbudí ve snaze o prosazení multipolárního světa. Dalším příkladem může být využívání amerického vlivu v největších světových organizacích (WTO) jako prostředku nátlaku proti státům, jež se stavějí proti americkým politickým a ekonomickým zájmům.

Všechny tyto faktory působí v neztenčené míře i na americké spojení. V období studené války bylo možno spoléhat na to, že si Evropané a Japonci uvědomují, že podřízenost zájmům USA je rozhodně menším zlem než ovládnutí „Říší zla“. Nyní však, kdy tato hrozba pomínula a kdy i americká moc relativně klesá, se začíná dostávat na povrch jak evropská, tak i japonská touha po samostatnější politice. Evropa je povzbuzena svým integračním úsilím a francouzskými mocenskými aspiracemi. Americká role světového čteníka (eufemisticky některými autory zaměňovaná za roli balancéra v klíčových oblastech Eurasie) tak má stále méně příznivců.

Není pak divu, že k Brzezinského tvrzení, že Spojené státy jsou první, jedinou a pravděpodobně i poslední opravdovou globální supervelmocí,¹⁶⁾ Huntington dodává, že se snadno může stát i velmocí velice osamělou, neboť se bude stále snažit prosazovat své zájmy bez ohledu na ostatní země.¹⁷⁾

Závěr

Americká hegemoniální politika se tak jeví jako dlouhodobě nepraktikovatelná, a navíc velice nákladná. Jedinou možností, jak účinně zabránit konfliktům v multipolárním světě, je uznání vzniku multipolárního světa americkou stranou¹⁸⁾ a navázání co nejužší spolupráce s ostatními póly. V evropských otázkách toho lze dosáhnout především urovnáním vztahů s Ruskem a posílením spolupráce se sjednocující se Evropou. Stejně tak potenciální spory ve střední a východní Asii by Spojené státy měly řešit v úzké vazbě na Čínu, Rusko a případně další zainteresované země. Důležitě je též konstruktivní zapojení Indie do řešení regionálních, ale i globálních problémů. Mělo by dojít i k posílení univerzálních mezinárodních organizací jako OSN.

Spojené státy by ve vlastním zájmu měly připustit, že hegemonie jako unipolární systém mezinárodních vztahů nenabízí dlouhodobé řešení pro hegemoniální stát, neboť jeho postavení je stálou výzvou pro ostatní země, které se snaží srazit hegemonia z jeho trůnu. V praktické rovině potom USA navíc nedisponují dostatečnými zdroji, jež by i v budoucnu udržovaly jejich mocenskou převahu.

Řešením, které by přineslo zisk jak Spojeným státům, tak i jejich partnerům v rodí-

cím se multipolárním světě, je tedy přesunutí větší míry odpovědnosti na další země. Větší regionální odpovědnost velmocí by pak v ideálním případě vedla ke stabilizaci jednotlivých oblastí, a tím i k celosvětové stabilitě.¹⁹⁾

1) Kissinger, H. A.: *Nuclear Weapons & Foreign Policy*, zkrácené vydání, W. W. Norton & Co., New York, 1969, str. 16.

2) Srovnej e.c. Kagan, R.: *The Benevolent Empire*, *Foreign Policy*, 1998 – léto.

3) Brzezinski, Z.: *A Geostrategy for Eurasia*, *Foreign Affairs*, 1997/5 – září/říjen.

4) Brzezinski, Z.: *Velká šachovnice (k čemu Ameriku zavazuje její globální převaha)*, *Mladá fronta*, Praha 1999, str. 196.

5) Srovnej např. Joffe, J.: *How America Does It*, *Foreign Affairs*, 1997/5 – září/říjen.

6) Viz Clinton, W. J.: *Nesmíme promeškat ani chvíli (Zahraničněpolitická část Poselství prezidenta Clintona o stavu Unie)*, *Mezinárodní politika*, 1997/3.

7) Albright, M. K.: *The Testing of American Foreign Policy*, *Foreign Affairs*, 1998 – listopad/prosinec.

8) Srovnej e.c. Kupchan, Ch. A.: *After Pax Americana (Benign Power, Regional Integration, and Sources of a Stable Multipolarity)*, *International Security*, roč. 23, 1998 – podzim.

9) Srovnej Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*, Victoria Publishing, Praha 1997.

10) Srovnej Huntington, S. P.: *The Erosion of American National Interests*, *Foreign Affairs*, 1997 – září/říjen.

11) Modelski považuje za unipolární období nadvládu Portugalska, Holandska, Velké Británie a poté USA. Gilpin mluví o Británii a USA a např. Wallerstein o období holandském, britském a americkém (viz Mansfield, E. D.: *Power, Trade, and War*, Princeton University Press, Princeton, 1994).

12) Sokov, N. N.: *Mnogopoljarnyj mir v zerkale teorii meždunarodnych otnošenij*, *Sojedinnonnyje Štaty (Ekonomika, politika, ideologija)*, 1998/8, str. 27.

13) Huntington, S. P.: *The Lonely Superpower*, *Foreign Affairs*, 1999, březen/duben.

14) Layne, Ch.: *Rethinking American Grand Strategy*, *World Policy Journal*, 1998 – léto, str. 12.

15) *Joint Statement by the People's Republic of China and the Russian Federation on the Multipolarization of the World and the Establishment of a New International Order*, *Beijing Review*, 12. – 18. května 1997.

16) Brzezinski, Z.: *Velká šachovnice (k čemu Ameriku zavazuje její globální převaha)*, *Mladá fronta*, Praha 1999, str. 211.

17) Huntington, S. P.: *The Lonely Superpower*, *Foreign Affairs*, 1999, březen/duben.

18) Zdá se, že americká zahraniční politika v tomto směru prodělává zásadní změnu ve smyslu uznání existence multipolarity už nyní. Příkladem může být internetová stránka amerického ministerstva zahraničí, nazvaná příznačně *Diplomacy in the Multipolar World*: <http://www.state.gov/www/about-state/history/time11.html>.

19) Srovnej Kupchan, Ch. A.: *After Pax Americana (Benign Power, Regional Integration, and Sources of a Stable Multipolarity)*, *International Security*, roč. 23, 1998 – podzim.